

UYGURLAR ve İPEK YOLU**The Uyghurs and Silk Road***Abdullah CİNKARA******Özet**

*Tarihin en eski ticaret yollarından biri İpek Yolu'dur. Çin'den Avrupa'ya kadar ker-
vanların yol aldığı bu yolun hâkimiyetini elinde bulunduran devletler zenginleşmişler,
buna karşılık yol üzerindeki önemli noktalara kervansaraylar, hanlar yapmayı; yolun
güvenliğini sağlamayı kendilerine bir görev bilmişlerdir. İpek Yolu'nun büyük bir kısmı
Türkistan coğrafyasından geçtiğinden başlangıçtan 19. yüzyıla kadar da İpek Yolu'nu
kontrol eden Türkler olmuştur. Türkler yol üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek için
kendi aralarında veya farklı devletlerle sayısız mücadeleye girişmişlerdir. Çin'in en bü-
yük kaynağı ipeğe bağlı olduğu için de tarihin hemen hemen her devresinde en uzun
mücadele Çin ile Türkler arasında olmuştur. İpek Yolu'ndaki en önemli ticaret merkezi
ise Doğu Türkistan'dı. Bu yüzden en büyük savaşlar Doğu Türkistan'ı ele geçirmek veya
Doğu Türkistan'ı elde tutmak için yapılmıştır. Çin, tarihte ve bugün Uygur Türklerinin
vatanı olan Doğu Türkistan'ı 19. yüzyılın sonunda hâkimiyeti altına almıştır. Günümüzde
ise Çin, tarihî İpek Yolu'nu canlandırarak dünya ticaretinde söz sahibi olmak istemek-
tedir. İpek Yolu'nun kavşak noktasında bulunan Doğu Türkistan, Türklerin ana vatani,
Türk-İslam medeniyetinin yeşerdiği coğrafya olmasından dolayı bir gün ellerinden çıkı-
labileceği endişesiyle bölgedeki Türkleri ve kültürlerini topyekûn yok etme politikası uygula-
maktadır. Yaklaşık 2000 yıldan beri Türklere önemli ekonomik ve ticari kazançlar sağ-
layan İpek Yolu, Çin'in yeni İpek Yolu projesiyle Uygur Türklerinin bölgedeki varlığını
ciddi manada tehdit etmektedir. Bu makalede tarihi bilgiler ve belgeler ışığında tarihi ve
yeni İpek Yolu projesi bağlamında Uygur Türklerinin rolü ele alınmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, İpek Yolu, Doğu Türkistan, Çin, Ticaret

Abstract

*One of the oldest trade routes at past is the Silk Road. The states that have domina-
ted this road, where the caravans continually traveled from China to Europe, have enri-
ched, and on the other hand, they have seen a duty for themselves to make caravanserai
and inns to the important points on the road in order to ensure the safety of the road. Since
most of the Silk Road passed through the area of Turkestan, it was the Turks who control-
led the Silk Road from the beginning until the 19th century. The Turks have made count-
less struggles among themselves or with different states to maintain their dominance on
the road. For the reason that China's biggest source is linked to silk, the longest struggles
have been the ones between China and the Turks in almost every period of history. The
most important trade center on the Silk Road was East Turkestan. Therefore, the strongest
battles have been carried out by the aim of seizing or retaining East Turkestan. China*

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.008

**Abdullah CİNKARA, abdullahcinkara@gmail.com

dominated East Turkestan, the homeland of Uighur Turks today in history, at the end of the 19th century. Nowadays, China wants to have a say in world trade by reviving the historical Silk Road. China applies the policy of total extermination of the Turks and their ccultures from East Turkestan located at the crossroads of the Silk Road, which is the homeland of the Turks and the main geography of Turkish-Islamic civilization, because of the fear that it might lose its dominance over the region in time. The Silk Road, which has provided significant economic and commercial gains to the Turks for nearly 2000 years, has been recently seriously threatening the existence of the Uighur Turks in the region because of the new Silk Road project of China. In this article, the role of Uighur Turks in the context of historical Silk Road and new Silk Road project is discussed in the light of historical information and documents.

Key Words: Uyghurs, Silk Road, East Turkestan, China, Trade.

Giriş

Eski çağlarda toplumlar ihtiyaç duyduğu ürünleri elde etmek için iki tür yola başvurmuşlardır. Birincisi, istila ederek kendinde olmayan zenginliklere ulaşmak, ikincisi de ticarettir. Tarihin en eski çağlarından beri halklar ve ülkeler arasındaki ilişkilerin temelini ticaret teşkil etmiştir. Ticaretin gelişmesi de yeni ticaret yollarının doğmasına sebep olmuştur. Ticaret yollarıyla en çok ihtiyaç duyulan zirai ürünler, madenler, süs eşyaları, taarruz ve savunma silahları, dokumalar ve benzer ürün ve hammaddeler taşınmaktaydı. Bu bağlamda en eski ticaret yollarından biri olan; toplumların ve devletlerin ekonomik ve kültürel ilişkilerinin hayata geçirilmesinde önemli bir yeri olan İpek Yolu öne çıkmaktadır. Tarihin en eski ticaret yollarından biri olan İpek Yolu; doğudan batıya, kuzeyden güneye farklı kültür ve medeniyetin insanlarını birbiriyle buluşturmuştur.

19. yüzyıla kadar hiçbir kaynakta bu ticaret yolu “İpek Yolu” adıyla geçmemiştir. “19. yüzyılda Avusturyalı bir jeolog olan Ferdinand von Richthofen kervanların geçtiği bu yola ‘İpek Yolu’ adını vermişti.” (Onat, 2012: 3) Hâlbuki “o dönemlerde Semerkand Yolu, Kaşgar Yolu, Tebriz Yolu gibi gidilen güzergâh veya Kuzey Yolu, Güney Yolu, Batı Yolu gibi ilgili yönler yola adını verirdi.” (Özdaşlı, 2015).

Türkler ve İpek Yolu

Türkler tarihin en eski dönemlerinden bu yana Çin’in kuzeyinden, Orta Asya, İran ve Anadolu topraklarını içine alacak şekilde Tuna’ya kadar; Moğolistan bozkırlarından, Sibiryaya, Hazar Denizi’nin kuzeyi, bütün Kafkaslar ve Karadeniz’in kuzeyinden Macaristan ovalarına kadar olan bölgelerde sayısız devletler kurmuşlardır. Kurulan bu devletlerin çoğunluğu Türkistan merkezli olmuştur. Yani yabancı coğrafyacıların veya müelliflerin söylediği şekliyle Orta Asya. Hâlbuki Türkiye ismi de ilk kez Orta Asya için kullanılmıştır. “Orta Asya, altın, gümüş, bakır, kalya gibi has ve renkli madenlerden, lacivert taşı ve firuze, oniks (balgam taşı) ve

diğer değerli ve eğreti taşlar gibi renkli parlak taşlardan, renkli tuzlardan oluşan zengin mineral hammadde kaynaklarına sahip idi. Bunların imaline çok eski zamanlarda başlanılmıştır. Araştırmacılar tarafından bazı kıymetli ürünlerin adıyla isimlendirilen yolların, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden geçmesi bir tesadüf değildir. Son Neolitik ve Bronz Dönemi'nden başlayarak Soğud ve Harezmi'nin sınırlarındaki çöl alanının güney bölgelerinde beyazlacivert firuze çıkarıldığı ve Doğunun güney ve güneybatı ülkelerine ihraç edildiği belirlenmiştir. (Sadece bu döneme ait Levlekan yerleşim bölgelerinde firuze imal eden 39 ilkel imalathane bulunmuştur.)” (Buryakov, 2002; 422) Görüldüğü gibi Türkistan sahası yer altı kaynakları bakımında da zengin bir bölgedir. Demiri ve değerli madenleri işledikleri gibi İpek Yolu üzerinden de Bizans gibi ülkelere ticareti yapılmıştır. Yakın dönemde ve günümüzde Doğu ve Batı Türkistan'ın Çin ve Rusya gibi iki emperyalist güç tarafından işgal edilmesinin ve bu işgalin sürdürülmeye çalışılmasının önemli sebeplerinden biri de Türkistan'ın yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olmasıdır.

İpek Yolu, Doğu ve Batı Türkistan'dan geçip Afganistan, İran ve Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya uzanan dünyanın en uzun ve en eski ticaret yoludur. 18. yüzyılın ortalarına kadar doğu ve batı toplumlarının ekonomik ve kültür hayatını zenginleştirmekle beraber Doğu Asya'nın ipek, dokuma ve kıymetli madenleri ile Hindistan'ın baharatları bu yol üzerinden batıya ulaştığı için yol üzerinde kurulan medeniyetler karşılıklı yapılan ticaret sayesinde zenginleşmişlerdir. Ayrıca İpek Yolu güzergâhları üzerinde kurulan kervansaraylar doğu ile batı toplumunun etkileşim halinde olup kaynaştığı kültür ve ticaret merkezleri haline gelmiştir.

Şekil 1: Tarihi İpek Yolu.

Haritada görüldüğü gibi Changan'dan¹ başlayan İpek Yolu, Doğu Türkistan sınırlarına gelindiğinde ikiye ayrılmakta² “İpek Yolu'nun İncisi” Kaşgar'da³ tekrar birleşmektedir. Kaşgar'da ikiye ayrılıp Merv'de birleştikten sonra Akdeniz'e kadar ulaşmaktadır. Ana İpek Yolu ya da Kuzey Yolu olsun bütün geçiş noktaları Türkistan coğrafyasının içinden geçmektedir. Turfan, Kaşgar, Karaşar, Kurla, Bugur, Kuça, Aksu Hoten, Semerkant, Buhara, Belh, Merv, Nişabur gibi önemli güzergâh noktalarını temsil eden bütün şehirler tarihte önemli birer Türk şehirlidir. Türkler, İpek Yolu'nun güvenliğini sağlayarak bu yol üzerindeki ticaretin canlılığı korumasını sağladıkları gibi ekonomik olarak zenginleşmişlerdir. Aynı zamanda İpek Yolu üzerindeki ticaret noktaları Türkistan şehirlerini bir ağ gibi sardığı için Türkistan şehirleri arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesine de imkân sağlamıştır. Avrupalıların kara yollarına alternatif olarak deniz yolunu bulmalarıyla İpek Yolu önemini yitirmiş, bu durumdan en çok etkilenen de dönemin Türk-İslam devletleri olmuştur. İpek Yolu'na veya bir kısmına hâkim olan Türk devletlerinden önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Türgişler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Altın-orada Devleti, Timur Devleti, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlılar.

“İpek Yolu'nun kısmi olarak ortaya çıkışı Bronz Çağı'na kadar uzanmaktadır (M.Ö. 3000-2000). Sakalar ile Çinlileri ticari anlamda bir araya getiren Büyük İpek Yolu, M.S. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus(322-400) tarafından kaleme alınan ‘Roma Tarihi’ adlı eserde karşımıza çıkmaktadır.”(Kalan, 2014) “Saka Orta Asya'da kurulmuş ilk Türk devletidir, diyebiliriz. Sakalar bu imparatorluğa adını veren topluluktur. Arkalarında bıraktıkları izlerden, Baykal boylarından Tuna'ya uzanan coğrafi alan üzerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır.”(Çandarlıoğlu, 2002: 16) Çin ile ilk ticari ilişkileri başlatan Türk devleti, Doğu Türkistan'dan Macaristan ovalarına kadar olan sahada Asya ve Avrasya bozkırlarının hâkimi olan Sakalardır. (Sakalar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. “Durmuş, İ. (2015). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları”, “Özcan, E.S. (2016). *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*. İstanbul: Selenge Yayınları).

Çinlilerle Türkler arasındaki savaşlar ve ticari ilişkilerden sonra en göze çarpanlardan biri de Çin'in askerî olarak üstesinden gelemeyeceğini anladığı durumlarda evlilik siyasetini devreye sokmasıdır. Bu sadece bir güce askeri olarak karşı koyamamaktan değil, iç karışıklar ve dış tehditlere karşı Türklerin gücünden yararlanmak için Çin'in geliştirdiği neredeyse 2000 yıl gibi bir süreyle başvurduğu bir diplomasi türüdür. Tarihî kaynaklarda ilk defa evlilik ilişkileri-

¹ Changan, Xi'an'nın Ming hanedanlığından önceki adıdır.

² “...İpek Yolu, Çin Seddini batıya doğru geçtikten sonra kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuzey yolu Wey-şü, Karaşar, Kurla, Bugur, Kuça, ve Aksu'dan sonra Kaşgar'a; güney yolu ise Miran, Çerçen, Hotan ve Yarkent'len sonra yine Kaşgar'a ulaşmaktadır...” (Ercilasun, 2013: 15).

³ Kaşgar; Karahanlılar, Yakup Han'ın kurduğu Kaşgar Devleti ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti gibi Türk devletlerine başkentlik yapmış önemli tarihi ve kültür şehridir.

nin Asya Hun Devleti'nin büyük kağanı Batur Tanrıkut (Mete Han) zamanında başladığını görmekteyiz.⁴ “Çin İmparatoru Han Gaozu, P'ing-ch'eng'de yedi gün yedi gece Hunların kuşatmasında kalmıştır. Batur Tanrıkut'un eşine hediyeler göndererek kurtulabilmiş ve akabinde M.Ö. 198 yılında Çin sarayından bir prensesi Hun kağanına eş olarak göndererek iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.”(Kutluk, 2010, 193) Yapılan bu anlaşmayla Çinlilerin, Hunlara vergi ödemeye başladıkları da ortadadır. Çin kaynakları ısrarla vergi, haraç sözünü kullanmaktan kaçınarak genelde hediye olarak kaydetmişlerdir. Türkler ihtiyaç duydukları ürünleri Çinlilerden ödemeleri gereken yıllık vergi karşılığında aldıkları gibi birbirine en yakın ve en güçlü iki komşu olarak ticari ilişkileri de sürdürmüştür. Türklerin, ticaret yollarına da hâkim olması bu mücadelelerde Türklerin elini güçlendirmiştir. Büyük Hun Devleti'nin M.S. 216 yılında yıkılmasında sonra Doğu Türkistan'da Kanglılar, Türğişler, Göktürk, Karluk ve Uygur gibi devletler kurulmuştur.

Göktürkler; olabildiğince geniş sınırlarla ulaşmış, bir nevi bütün Türkleri tek bayrak altında toplamıştır. Göktürklerin diğer milletlerle kurdukları siyasi, ticari askeri ilişkileriyle, savaşlarıyla ve meydana getirdikleri kültürel eserleriyle Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır. Göktürk elçileri, Çin başkentinden İstanbul'a kadar birçok başkente gidip geldikleri gibi onlarca kez yabancı elçileri kabul etmişlerdir. Tabi ki bu dönemde de ticari ilişkiler kadar Çin'le yapılan savaşlar da tarihi sayfalarındaki yerini almıştır. Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan Türk Milletine şöyle seslenmektedir:

⁴ Ahmet Süleyman Kutluk “İpek Yolu ve Uygurlar” isimli eserinde bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. S. Kutluk'un Çin yıllıklarında bulunduğu kayıtlarda bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir: “MÖ 201 yılında Han Gaozu; Hunların Han hanedanlığına hücum etmek üzere olduğunu duymuş, Hunların üstüne asker sevk etmek istediğinde; Liu Ching, Han Gaozu'ya 'Hunlar ile savaşılmaz' diyerek vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Han Gaozu onun nasihatlerini dikkate almayarak Hunlara savaş açmıştır. Sonuçta P'ing-ch'eng'e vardıklarında Hun Tanrıkut'u Batur Tanrıkut'un 300 bin kişilik ordusunun ortasında kalarak tuzağa düşmüştür. Bai-ding Dağı'nda 7 gün 7 gece Hun ordusunun kuşatmasında kalmıştır. Sonra Batur Tanrıkut'un eşine elçi ve beraberinde birçok hediye göndererek kuşatmadan kurtulabilmiştir. Han Gaozu, Hun pususundan kurtulduktan sonra sarayına geri döner dönmez Liu Chin'den Hunlara karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini sormuştur. Liu Chin, Hunların güçlü olduklarını, savaşarak boyun eğdiremeyeceklerini, onları hile ile Han hanedanlığına dost olarak tutmanın bir yolunu bulmanın önemini izah ederek 'Eğer İmparatorum büyük eşinizden doğan büyük kızınızı Batur Tanrıkut'a eş olarak verirseniz ve kıymetli hediyeler gönderirseniz o, prensesin Büyük Han İmparatorunun kızı olduğu anlar, hediyelerin ne kadar kıymetli olduğunu görerek kızınızı eşi yapar. Ondan doğan oğul Tegin olur. Büyüdüğünde Hun tahtına oturur. Hunlar, Han hanedanlığının verdiği hediyeye bakarlar. İmparatorumuz her yıl ihtiyaç fazlası olan, lakin Hunlarda olmayan şeyleri daima hediye olarak gönderirsek ve güzel sözler söyleyebilen, elinden çeşitli iş gelen kişileri Hunlara gönderip Batur Tanrıkut'un çevresindeki insanları da etkilersek, Batur Tanrıkut size damat(oğul) olur. O öldükten sonra ise torununuz Tanrıkut olur. Şimdiye kadar bir dede ile torunun eş koltukta oturduğunu kimse duymamıştır. Böyle yaparsak Hunlara yavaş yavaş boyun eğdiririz.' diye öğüt vermiştir. Han Gaozu, Liu Ching'i Hunlara evlilik anlaşması yapması için göndermiştir. MÖ 198 yılında Han sülalesinden olan bir prenses, Batur Tanrıkut'a eş olarak verilmiş ve her yıl Hunlara belli miktarlarda ipek ip, ipek kumaş, içki – şarap ve başka yiyecek – içecekler gönderilmiştir. Ondan beridir Türkler ile Çinliler arasında evlilik anlaşmaları yapılagelmiştir. Batur Tanrıkut'a Çinli bir prensesin gönderilmesiyle başlayan evlilik siyaseti, Çin ile başka ülke hükümdarları arasında gerçekleştirilen evlik siyasetinin de başlangıcı olmuştur.” (Kutluk, 2010: 193-195)

“...Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altın, gümüş, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış...”, “...Tatlı sözüne yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.” (Ergin, 2012: 57-59).

Burada apaçık bir şekilde Çin’le ticaret yapıldığını, Çin’e kervanlar gönderildiğini görmekteyiz. Ancak Bilge Kağan’ın buradaki tarihi uyarısını da göz ardı etmemek gerekir. Bundan yaklaşık 1300 yıl önce Çin’e güvenilmemesi, ticari ilişkilerin dışına çıkılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

Uygur Kağanlığı ve İpek Yolu

İpek, M.Ö. 206’dan itibaren Çin ekonomisinin temel unsurlarından biri hâline gelmişti. Altın gibi saklanıyor, ticarete para yerine kullanılıyordu. İpeğin anavatanı denilince sadece Çin değil Doğu Türkistan da akla gelmekteydi. Çünkü ipeğin Orta Asya’dan ihraç noktası Doğu Türkistan idi. (Kırpık,2012). Çin’in elçi ve tüccarları Çin’in başkenti Çang-an’dan kuzeye doğru Çin Seddi’nden geçerek Uygur devleti toprağına gelirlerdi. Sonra kuzeydeki Uygur başkenti Karabalasagun’a girerlerdi. Oradan batıya doğru yürüyerek Altay dağları üzerinden Beşbalık’a geçerd. Beşbalık’tan batıya doğru hareket ederek, İli ovası, Yedisu üzerinden Maveraünnehr’e ve Batı Asya’ya ulaşırlardı. İşte bu yol Uygur Orhun hakanlığının topraklarından geçtiği için, tarihte bu yola ‘Uygur Yolu’ denilmiştir. Çin ve Avrupa tarihçilerinin, yanısıra bizim de “İpek Yolu” diye adlandırdığımız bu yolu, tarihçi Turgun Almas ‘Uygur Yolu’ diye adlandırarak ona geçmişten bu yana tarih boyunca süre gelen millî anlamını kazandırmaktadır. (Kurban, 1994).

Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelen Türkistan’ın üçte birini Doğu Türkistan toprakları oluşturmaktadır. Doğu Türkistan, tarihin çok eski yıllarından beri Türklerin yaşadığı, önemli kültürel eserler meydana getirdiği; hatta ilk defa yerleşik hayata geçtikleri, şehirler kurdukları bölgelerden biridir. Yazılı belgelere göre bölge Hunların sınırları içerisindeydi. Hatta Çinli tarihçilerin eserlerinde bile Uygurların atalarının Hunlar ve Sakalar olduğunu yazmaktadır. Yani bölge Hunlar öncesinde Sakalar döneminden beri Türklerin yaşadığı önemli Türk yurtlarından biridir. İklil Kurban Doğu Türkistan’daki Türk varlığını en az 8 bin yıl geriye götürmektedir. “Jeoloji ve arkeoloji bilimlerinin ünlü bilimlerinin Orta Asya’da yürüttüğü ilmi çalışmalarının sonucuna göre, tahminen bundan 8000

yıl önce Orta Asya'nın tabiatında çok büyük değişiklikler olmuş, kuraklık afeti meydana gelmiştir. Bu sebeple ecdatlarımızın bir kısmı Asya'nın doğu ve batı taraflarına göç etmek zorunda kalmışlardır. İşte o zaman Orta Asya'nın doğusu olan Tarım ovasında yaşayan ecdatlarımızın bir kısmı Altay dağları üzerinden şimdiki Moğolistan ve Baykal gölü etrafına gelip yerleşmişlerdir. 840 yılında ise, Moğolistan'dan Şincan'a (Doğu Türkistan'a) tekrar göç eden bu Uygurları, bundan 8000 yıl önce Tarım ovasından Moğolistan ve Baykal gölü etrafına göç eden ecdatlarımızın evlatlarıdır.” (Kurban, 1994). S. Kutluk ise MÖ 4000'lerde Doğu Türkistan'da devletin teşekkül ettiğini belirtmiştir. Ayrıca “MÖ 2000 ile MÖ 1000 yılları arasında Türkistan'da Tunç Devri'nde büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Tunç araç ve gereçler üretimde büyük rol oynamakla beraber, çiftçilik, hayvancılık ve el sanatları ekonomisi de gelişmiştir. Üretim seviyesinin aşılması ve ekonominin de gelişmesiyle beraber yeni ekonomi dalları, meslekler ortaya çıkmış üretim mallarındaki çeşitlilik artmıştır. Üretilen fazla ürünler Çin İpeği alışverişinde kullanılmış, iptidai paraların (deniz kabuğu, kaştası⁵ gibi) da kullanılmasıyla; askeri sınıf yeniden şekillenmiş ve ilkel toplum düzeni yıkılıp, ayrı sınıflar ortaya çıkmıştır.”⁶ (Kutluk, 2010: 29) demektedir. Buradan da görmekteyiz ki Doğu Türkistan en az 8000 yıllık tarihe ve köklü bir medeniyete sahiptir. Bu medeniyeti var eden ise Türklerdir. Bundan dolayı Uygur Türklerinin binlerce yıldır üzerinde yaşadığı Doğu Türkistan'ın önemini sadece İpek Yolu'na bağlamak da doğru değildir ki Doğu Türkistan bölgesi dünyada ilk defa pamuk yetiştirilerek pamuklu dokumacılığın yapıldığı yerdir. Doğu Türkistanlılar sadece üretimini yapıp satmakla kalmamışlar, dokumacılığın Çin'e ve dünyaya yayılmasında da öncü rol oynamışlardır. Bu konuda yine S. Kutluk şunları kaydetmektedir: “Arkeolojik verileri esas aldığımızda, miladın başlarından itibaren Türkistan'da pamuk ekilip, pamuk üretimi yapılarak, pamuk mahsulâtları işlenegelmiştir. O zamanlar Hoten – Niye bostanlığı ile Lop Nur bölgesi Türkistan'daki esas pamuk ekiminin ve pamuk üretiminin yapıldığı önemli merkezlerdi.” Buradaki ifadelerden sonra bu bölgelerdeki pamuk üretimini arkeolojik belgelerle ispatını yapmakta ve Beylikler Dönemi, Orhun Uygur Hanlığı, İdikut Uygur Hanlığı, Karahanlılar, Çağatay Hanlığı, Yeken Saidiye Hanlığı gibi farklı dönemlerde Doğu Türkistan'daki pamuk üretiminin tarihsel gelişimini ve iktisadi rolünü ortaya koyduktan sonra Doğu Türkistan'ın sadece önemli pamuk üretimi yapılan yerlerden biri olmakla kalmayıp tarihte ilk pamuk ekiminin yapıldığı ve pamuk dokumacılığının geliştiği yer olduğunu açıklamaktadır. Uygurlar (Türkler); pamuk ekimi, üretimi ve dokumacılık sanatının gelişmesine katkı sunduğu gibi, Çin'in de çiftçilik ve dokumacılık alanında gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Görüldüğü gibi Doğu Türkistan'ın önemi sadece İpek Yolu üzerinde

⁵ Kaştası: Yeşim taşı.

⁶ Ahmet Süleyman KUTLUK tarafından yazılan “İpek Yolu ve Uygurlar” isimli eser; “İpek Yolu ve Uygurlar İsimli Uygurca Eserin Transkripsiyon, Aktarma ve Değerlendirmesi” adıyla yüksek lisans tez çalışmamdır.

olmasından kaynaklanmamakta, tarihin eski dönemlerinden beri ziraatın yapılıp geliştiği, çeşitli sanat ve iş kollarının geliştiği; özellikle dokumacılıkta öncü rol oynadığı görülmektedir. Böylece Doğu Türkistan'ın şehirleri birer ticaret merkezine dönüşmüş ve bu şehirler bu özelliğini uzun yıllar devam ettirmiştir. Ayrıca farklı kültür ve dinlerin kesişim noktası olmuş, buralarda ticaret nasıl hep canlı kaldıysa özellikle Budizm'e ve farklı dinlere ait mabetler keşişlerin ve seyyahların ilgisi çektiğinden, dinî ve kültürel alış-veriş yönünden de önemini uzun yıllar koruyarak sürdürmüştür. Ayrıca A. Onat'ın "Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri" eserinde de yer aldığı gibi İmparator Wu-ti(MÖ 140-87) Hun sınırları içinde bulunan Doğu Türkistan'daki beyliklerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak istiyordu. "Çünkü irili ufaklı şehir devletlerinin yer aldığı 'Batı Bölgelerinden' Çin başkentine çok değerli ve nadide eşyalar taşınmaktaydı." (Onat, 2012: 3) Görüldüğü gibi ticaret yolunun Çin'den başlayarak uzandığı ya da tek taraflı olduğu algısı yanlıştır. Doğu Türkistan birçok sanat alanında, bilimde bölgedeki çoğu uygarlıktan daha üstün olduğu gibi yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle ticaretin çok yönlü işlediği önemli kilit bölgesiydi. Yani bu güzergâhtan Doğu Türkistan'ı çıkardığımızda İpek Yolu hiç var olmamış olurdu.

Uygurlar ile Çin arasındaki iktisadi ilişkiler her dönemde devam etmiştir. Genellikle Çinliler, Türklerden at satın almışlar ve karşılığında ipek vermişlerdir. Belli dönemlerde ise Orhun Uygur Hanlığı Dönemi'nde olduğu gibi İpeği yıllık ödemeleri gereken vergiye karşılık olarak da vermişlerdir. Özellikle Uygurların güçlü olduğu dönemlerde ikili ilişkiler farklı bir seyir kazanmış, Çinliler, kaybedeceği bir savaş veya iç savaşla karşılaştığında Uygurlardan yardım istemiştir. Yine bunun güzel bir örneğini Ahmet Süleyman Kutluk'un "İpek Yolu ve Uygurlar" eserinde görmekteyiz: "*Orhun Uygur Hanlığı'nın bağımsızlığına kavuşmasında, Moğolistan Vadisi'nde Türk birliğinin tekrar sağlanmasında, İpek yolunun güvenliğinin sağlanmasında; Doğu Türkistan'ın, Tanrı Dağı'nın güney ve kuzeyindeki halklar ile olan iyi ilişkilerin tekrardan kurulmasında; Tang Hanedanlığı ile olan ticaretin gelişmesinde; Hu-su Kağan'ın torunu Kutlug Kül Bilge Kağan'ın(744-747) oğlu Bayan Çor Kağan'ın emeği büyüktür.*" "*Bayan Çor, kağan olduktan sonra Tang Hanedanlığı ile siyasi evlilik siyasetini takip etmiş; iki ülke arasındaki sınır ticaretini yoluna koyarak kendi aralarındaki siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkileri geliştirmiştir. Tarihi belgelerdeki kayıtlara göre, Bayan Çor Kağan döneminde, Tang hanedanlığında Onluk – Soygum İsyanı (MS 755) çıktığında isyancılar Tang hanedanlığının doğu payitahtı Loyang ve güney payitahtı Ch'ang-an'ı işgal etmişlerdir. Bu süreçte Tang Hanedanlığı, Orhun Uygur Hanlığı'ndan yardım talep etmek için Orhun'a elçiler göndermiştir. Bayan Çor Kağan, Tang Hanedanlığına yardım etmenin şartı olarak iki ülke arasındaki yürürlükte olan anlaşma metnine "her bir at için 40 top ipek kumaş" verilmesini eklemiş, Tang hanedanlığı da kendi kızını eş olarak göndermeyi kabul etmiştir. Neticede 757 yılında Bayan Çor Kağan oğlu Yabgu ve büyük komutan Dide liderliğinde 4000 kişilik seçkin atlı birliğini Tang hanedanlığına yardıma göndermiştir."*

Yeni İpek Yolu ve Uygurlar

Çin, Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra, 1884 yılında Doğu Türkistan'a "Yeni Topraklar" anlamına gelen Şincan adını vermiştir. 1944 yılında kurulan Şarki Türkistan (Doğu Türkistan) Cumhuriyeti 1949 yılında tekrardan büyük katliamlar yapılarak işgal edilmiş, 1955 yılında Şincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla kendi anayasası olan bir statüye dönüştürülse de yerel yönetimlerin sadece adı olmuş⁷, mevcut yasalar hiçbir zaman uygulanmamış, özerk bölge yöneticileri Çin Komünist Partisi'nin emirlerini uygulayan birer memur olmaktan öteye geçememişlerdir.⁸ "Doğu Türkistan Özerk Bölgesi kanunların mesela, medeni hukuk, idare hukuku, alışveriş hukuku veya ticaret hukuku gibi kanunların uygulanmasına kendisi karar veremez. Çünkü Doğu Türkistan, Çin Komünist Yönetimi sömürgesidir. Özerk Bölge kanunlarının uygulamasına Çin Komünist Yönetimi'nin merkezi karar verir. Mevcut kanunlar içinde ticaret, ithalat, ihracat, kredi gibi temel kavramlar yoktur." (Mahmudoğlu, 1994: 18).

Doğu Türkistan, Türkistan'ın hatta Asya'nın yer altı kaynakları bakımından en zengin ülkelerinden biridir. Çin, yer altı zenginliklerinin büyük çoğunluğunu Doğu Türkistan'dan elde etmektedir. "Bölgede 3000 madenden 122 çeşit mineral çıkarılmaktadır. Bunlardan en önemlileri demir, kömür, manganez, krom, kurşun, uranyum, wolfram ve asbesttir." (Tuna, 2015: 22) Doğu Türkistan dünyadaki en iyi petrol rezervlerine sahiptir. "...Çin'in yıllık petrol istihsalinin 35 milyon ton olduğu göz önüne getirilirse, petrolün %60'tan fazlasının Doğu Türkistan'da çıkarıldığı ortaya çıkar. Daha çok petrol yataklarının keşfedildiği Doğu Türkistan'da Çinliler, petrol bölgelerinden Türkleri uzak tutmakta, onlara hiçbir bilgi vermediği gibi, petrolden de yararlanmalarına müsaade etmemektedir. Sovyet Rusya 18 milyon ton petrol istihsal ettiği Azerbaycan'da hiç olmazsa halkın ihtiyaçları kadar bir petrolü Azerbaycan Türkleri'ne bırakmıştı. Azerbaycan Türkleri, Rusların bıraktığı az miktardaki petrol ile günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdi. Ruslar'ın bu tutumu hatırlanacak olursa, Çinliler'in Ruslar'a göre daha büyük bir sömürge idaresi uyguladığı ve Doğu Türkistan Türkleri'nin öz topraklarından çıkarılan bu petrolün yüzde yüzünün Çinlilerce kullanıldığını ortaya koymaktadır."⁹ (Saray, 2015: 28-29) Doğu Türkistan, kömür kaynakları bakımından da

⁷ 1949 yılında kasım ayından önce Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin anayasası dünyaya ilan edilememiştir. Ama anayasa prensipleri ile iç ve dış siyasetleri ilan edilmiştir. Bu siyasetleri ile devleti yönetmişlerdir. 1949 yılının kasım ayından sonra bu ülkeyi Çin Komünist Partisi askerleri işgal etmiştir. Bundan sonra durum tamamen değişmiş olup hâkimiyet Çinlilerin eline geçmiştir. Bu sebepten dolayı Doğu Türkistan'da anayasa Çin komünist anayasasına bağlı kalmıştır." (Mahmudoğlu, 1994: 18).

⁸ "Çin Anayasası'nın 116. Maddesi'ne göre, 'otonom bölgeler otonomi haklarının uygulanması ve ilgili bölgede yaşayan ulusların siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinin yaşamalarına olanak sağlayacak hususi kararlar alma yetkisine sahiptirler.' Bununla birlikte aynı maddede otonom bölge idareleri tarafından alınan tüm kararların geçerli sayılabilmesi için, Çin Komünist Partisi şemsiyesi altındaki Mili Halk Kongresi'nin onay şartına bağlanmıştır. Tek partili siyasi bir yapının diktatörlüğünün hâkim olduğu ve iç ve dış politikada tüm kararların Çin'in 'ulusal' çıkarları doğrultusunda verildiği göz önünde bulundurulduğunda otonomi haklarının pratikte hiçbir hükmü olmadığını söylemek gerekmektedir." (Tuna, 2015, 49)

⁹ Çinliler, Doğu Türkistan'daki yer üstü ve yer altı zenginlikleri sömürürken, bu sömürü düzeninde kurulan

çok zengindir. “...kömür rezervi 1 trilyon 50 milyar ton olup, Çinliler 1949-1989 yılları arasında bunun sadece 250 milyon tonunu çıkarabilmiştir. Doğu Türkistan’da 66 altı yatağı mevcuttur.” (Gömeç, 1997: 67). “...Doğu Türkistan’da altın rezervi çok geniştir. Dünyada en ünlü altın Doğu Türkistan’ın Altay dağlarında çıkarılır. Kuçar, Öşgülik’te de büyük miktarda altın çıkarılmakta ve başka yerlerde de altın rezervleri vardır. Bu Doğu Türkistan’ın iktisadi kaynağıdır. Ama işgal idaresi bunların hepsine el koydu. Gizlileştirdi. Yerli işçileri çıkardı. Çinli işçileri yerleştirdi. Dünyaya bu altın rezervlerini açmadı. Yerli tecrübeli kişilerin tahminine göre yılda 100-150 ton civarında altın alınabilir. Altından başka, zümrüt, elmas, pırlanta, yakut, mercan çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan kara metal adı verilen madence de zengindir. Bu madenlerin rezervi çok fazla olup en önemlileri krom, demir, mangan, bakır, silisyum ve kurşundur. Tabiiatta az bulunan kıymetli madenlerden alyans, altın, gümüş, pırlanta madenlerine de rastlanır. Metallerden ise kırımtal, amyant, taş pamuk olarak kireç taşı porselen toprağı ve alçıya her yerde çokça rastlanmaktadır. Kimya sanayisi için gerekli madenlerden ise kükürt, sodyum, kristal, süzük, kalsit, elmas, zümrüt, akik, çeşitli yakut türleri kaş taşı ve uranyum türleri ve stratejik önemi daha az olan madenler de keşfedilmiştir. Görüleceği üzere Doğu Türkistan kaliteli ve çeşitli yeraltı maden kaynakları fazlalığı yönünden Orta Asya’da önde gelir. Bu özelliği ile gelişmeye müsait ve istikbali parlak ve güzel bir memleketdir. Fakat bütün iktisadi zenginlikleri günümüzde Çin Komünist Partisi diktatörlüğünde ve onun işgal yönetiminin tahakkümündedir. Oradaki Müslümanlar bu zenginlikler karşısında bir şey söylediği zaman ona yerli milliyetçi bölücü damgası vurulmaktadır. (Mahmudoğlu, 1994: 18).

“Sahip olduğu kaynakların dışında bölge, Orta Asya ve Hazar Havzasından Çin’e enerji aktarılacak önemli bir geçiş yoludur ve Çin ürünlerinin ucuza satılacağı, buradan Çin’e hammaddenin götürülebileceği önemli bir pazardır. Ayrıca buğday, pirinç, arpa gibi gıda tüketimi için gerekli olan tahıl ambarına sahip oluşuyla da Çin için önemli bir coğrafyadır. Ayrıca, bölge Çin’in yumuşak karnıdır. Zira Uygurlara tanınabilecek bir bağımsızlık Tibet ve Tayvan için de örnek oluşturup bölgede domino etkisi yaratabilecektir. Kısacası, Doğu Türkistan ekonomik, coğrafi ve güvenlik nedenlerinden dolayı Çin için asla vazgeçilemeyecek bir bölgedir.” (Demirağ, 2014). Bunun farkında olan Çin, Doğu Türkistan’da Türkleri asimile etmek için şu politikaları uygulamaktadır: Özellikle bilim adamları, aydınlar ve din adamları sebepsiz yere tutuklamakta, yargısız infazlar yapılmakta, önceden çift dilli eğitim sisteminin uygulanması yetmiyormuş gibi Uygur Türkçesi okullarda tamamen yasaklanmakta, Çinli göçmenler bölgeye göç ettirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmakta, kurulan yeni iş yerleri ve fabrikalarda Türklere iş verilmeyerek açlığa sefaletle mahkûm edil-

fabrika ve iş yerlerinde de yine Doğu Türkistan’a daha önceden getirilmiş Çinlileri ve Çin’in iç kesiminden getirilen Çinlileri çalıştırmaktadır. Her geçen gün bu işyerlerinde istihdam edilen Çinli oranı artırıldığından Türklere işsizliğe ve açlığa mahkûm edilmektedir.

mekte, iki çocuk yasağına uymayanlar idari ve para cezasına çarptırılarak bebeğin kaç aylık olduğuna bakılmaksızın kürtajla alınmakta, ibadet yapmak yasaklanmakta, milli ve dini yayınları okumak ve bulundurmak yasaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen Uygur Türklerini tarihinden ve kültüründen koparamamışlardır. Yeni İpek Yolu'na büyük ümitler bağlayan, Doğu Türkistan olmadan “Yeni İpek Yolu Projesi”nin hayata geçirilemeyeceğini anlayan Çin, Türklere karşı tarihte eşi benzeri görülmemiş sindirme ve yok etme politikasını devreye sokmuştur. Yukarıda saydığımız yasaklara uymayan veya “Kardeş Aile Projesi” adı altında Türklerin evlerine yerleştirdikleri Çinli memurların beyanlarıyla insanlar tutuklanmış ve tutuklanmaktadır. “...Her türlü insan hakları ihlallerinin yaşandığı Doğu Türkistan’da son derece sağlıklı şartların olduğu hapishanelerde tutukluların bir kısmı, resmi görevlilerce kasıtlı ve keyfi şekilde işkencelere tabi tutularak öldürülmektedir. Özellikle bağımsızlık ve özgürlük talebiyle cezalandırılan siyasi tutukluların penceresi olmayan odalarda beton zeminlerde ayakları zincire vurulmuş vaziyette tutuldukları, hatta tuvalet ihtiyaçlarını bile yattıkları yerlerde karşıladıkları tespit edilmiştir.” (Kul, 2018). Çin uyguladığı bu insanlık dışı politikaları “terörle savaş” adı altında dünyaya lanse ederek kendini haklı göstermeye çalışmaktadır. “Yaşananlar göstermiştir ki, ‘Terörle savaş’ ÇHC’nin¹⁰ öncelikli hedefi olmaktan uzaktır. ÇHC sözde bütün militan Uygur örgütlerini ortadan kaldırmaktan ziyade Doğu Türkistan’da kendi siyasetini gerçekleştirme ve 11 Eylül sonrasında uluslararası anlaşmaları menfaatine kullanma çabasıdadır. Aslına bakıldığında ÇHC, terörün bitmesinden değil, terörizmden istifade etmenin yollarını aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında ÇHC’nin terörle mücadele faaliyetleri tartışmalıdır. Hakikatte ise ÇHC’nin uluslararası terörizmle mücadeledeki tutumu Uygurların önünü kesmeye yöneliktir. Bu durum en yalın ifadeyle son 10 yılda ÇHC’nin terörle mücadele politikalarının bir sonucu olarak, Uygurların insan hakları konusunda kapsamlı kısıtlamalara maruz kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kâğıt üzerinde de olsa eleştirilen ve tehdit edilen demokratik Uygur teşkilatları daha temkinli bir hareket haline dönüşmeye başlamıştır. Buna mukabil ÇHC, Uygur teşkilatlarının insanî çabalarını uluslararası topluma terör faaliyetleri olarak sunmaya devam etmektedir. Pekin yönetimin ana gayesi sözde Uygur terörizmi konusunda hâkim bir anlatının oluşturulması ve sonuçlarının dünya kamuoyunda kendi lehine temayüz etmesini sağlamaktır.” (Kul, 2013). Birleşmiş Milletlerin kayıtlarına göre 1 milyon, resmi olmayan rakamlara göre 5 milyon Türkün sözde eğitim kampı adı altında kamplara konulduğu söylenmektedir. Çin bu konuda ısrarla açıklama yapmaktan kaçındığı gibi bölgeye gözlemcilerin de girmesine izin vermemekte; yahut sadece kendi belirlediği sınırlı bir bölgeye Çinli memurlar eşliğinde kısa süreli ziyaretlere izin vermektedir. Bundan dolayı tam olarak kamplara alınan insanların sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Çin’in bu kamplara “Mesleki Eğitim Kampı” adını veriyor olması

¹⁰ ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti.

ve dünya kamuoyuna bu isimle sunması Çin Halk Cumhuriyeti'ni komik duruma düşürdüğü gibi, bu insanların da masum olduğunu göstermektedir. Çünkü Uygur Soft'un kurucusu ünlü matematikçi ve Doğu Türkistan (Xinjiang) Üniversitesinin öğretim üyesi Profesör Alim Ahat, ünlü halk sanatçısı Abdurrahim Heyit, profesyonel futbolcu Erfan Hezim, ünlü şarkıcı Ablajan Ayup gibi ve isimlerini zikretmediğimiz yüzlerce binlerce sanatçı, akademisyen, mühendis, yazar, şair, gazeteci, futbolcu sözde eğitim kamplarına alınmış, ilahiyatçı Muhammed Salih Hacim ve Abdulehed Mehsum, yazar Nurmuhamet Tohti gibi yüzlerce kişi kamplarda işkence edilerek öldürülmüştür. Bütün bu kişiler ve tanınmış binlerce insanın yani Doğu Türkistan'da toplumun önden gelen isimlerin sözde eğitim kamplarına alınması ve bunun adına "Mesleki Eğitim Kampı" denmesi apaçık bir şekilde Çin'in dünya kamuoyunu kendi lehine yanıltmaya çalıştığını göstermektedir.

Doğu Türkistan'da özellikle son yıllarda artan diğer bir sıkıntı da Türk-İslam eserlerinin sistematik bir şekilde tahrip edilmesidir. Uygurların yoğun olarak yaşadığı geleneksel ve tarihi semtler, cadde geçirmek veya depreme dayanıklı modern binalar inşa etmek bahanesiyle yıkılmakta, buralarda meskûn Uygurlar göçe zorlanırken yeni yapılan apartmanlara Çinliler yerleştirilmektedir. Bu politikalar Kaşgar, Turfan ve Hoten gibi tarihi şehirlerde uygulanmaktadır. Pekin yönetimi uluslararası standartlarda bir azınlık politikası uygulamadıkça, ikili ilişkilerde Doğu Türkistan'dan kaynaklanan sıkıntıların aşılması mümkün gözükmemektedir. (Çolakoğlu, 2012). Doğu Türkistan'da durum buyken ve "21.yüzyıla girerken, Çin merkezi hükümeti gitgide belirginleşen bölgesel farklılıkları ve gelir eşitsizliğine çözüm bulmak, çeşitli küresel krizlerin etkisini minimize etmek, iç piyasayı daha da canlandırmak; Doğu ve Güneydoğusundaki komşu ülkelerle artan anlaşmazlıklardan dolayı şekillenmekte olan ABD öncülüğündeki pasifik bloğunun kuşatmasına karşı koyabilmek maksadı ile birbirinden farklı çıkış yollarını aramak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, yeni enerji yolları ve kaynakları elde etmek, mevcut ekonomik büyümeyi ve sürekli sanayileşmeyi garantiye almak için yeni strateji ve politika üretmek zorunluluğunu da hissetmiştir. Bu bağlamda Çin Politbürosu ülke içinde 'Batıyı Kalkındırma' projesini, yurtdışında ise 'Yeni İpek Yolu' projesini uygulama kararını almıştır." (Karluk,2017).

Yeni İpek Yolu Projesi yani "Bir Kuşak ve Bir Yol" tabiri "...Çin Cumhurbaşkanı Xi Jin-ping'in ortaya koymuş olduğu "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "21.yüzyıl Deniz İpek Yolu" projelerinin kısaltmasından oluşuyor. Söz konusu Projeye Avrupa ve Asya'daki 65 ülkenin birbirine bağlanması hedefleniyor. Projeye dâhil edilmek istenen ülkeler dünya nüfusunun yaklaşık 63%'ünü oluşturuyor. Bu projeye karadan ve denizden Doğu Asya, Orta Asya, Afrika, Batı Asya ve Avrupa'nın alt yapı çalışmalarına öncelik verilmek koşuluyla, çok boyutlu, çok sıralı ve karma bağlana bilirliliğinin arttırılması amaçlanmaktadır." (Çakan, 2017)

Projenin ekonomik ve siyasi amaçları olduğu kadar kültürel ve insani hedeflerinin olduğu da Çin tarafından sık sık dile getirilmektedir. Böylece Pekin özellikle proje ile Çin'in baskısını daha fazla hissedeceğini düşünen ve bu nedenle de temkinli davranan ülkeleri “yumuşak güç” unsurlarını devreye sokarak ikna etmeye çalışmaktadır. Örneğin, projenin eylem planında kuşak üzerindeki ülkeler arasında devlet bursu ile 10 bine yakın öğrenci kabul edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca İpek Yolu güzergâhı üzerindeki ülkeler arasında film ve sanat festivalleri, TV ve radyo programlarının artması gerektiği vurgulanmış ve Çin'in girişiminin bölgede iş birliğinin ve toplumlar arası iletişimin gelişmesi için önemli bir fırsat olduğu ifade edilmiştir (Özdaşlı, 2015).

Basında yer alan haberlere göre: aralarında Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Japonya, İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Letonya, Litvanya, Estonya, Danimarka, Norveç, Kuzey İrlanda, Hollanda, İzlanda, Lüksemburg, İspanya, Avusturya, İrlanda, Belçika ve İsviçre'nin de bulunduğu toplam 22 ülke büyükelçisi tarafından imzalanan 8 Temmuz 2019 tarihli mektubu, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na sunmuşlardır. Burada, Doğu Türkistan'daki toplama kamplarında zorla tutulan Türklerin derhal serbest bırakılması için çağrı yapılmıştır. Diğer yandan Türklerin derhal serbest bırakması için 22 ülkenin yazdığı ortak mektuba karşı aralarında Rusya, Suudi Arabistan, Kuzey Kore, Venezuela, Küba, Belarus, Myanmar, Filipinler, Suriye, Pakistan, Umman, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve birçok Afrika ülkesinin yer aldığı 37 ülke Birleşmiş Milletlere mektup yazarak Çin'in teröre kaşı mücadele ettiğini savunmuştur. Birleşmiş Milletlere mektup yazarak Çin'in Doğu Türkistan'daki baskıcı politikalarını destekleyen ülkelere baktığımızda bir kısmının Çin'le büyük ticari ve dostluk ilişkileri olduğu, diğer büyük bir kısmının ise Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Çin'den yüklü miktarda kredi alarak borçlandıkları görülmektedir. Üzücü ve düşündürücü olan kısmı ise Çin'e tepki gösteren 22 ülkeden hiçbirinin Doğu Türkistan halkıyla dil, din ve kültür bağı yokken Çin'e destek veren ülkelerin neredeyse yarısı Müslüman ülkelerden oluşmaktadır.

Çin'in yürüttüğü “bir kuşak bir yol projesi” önümüzdeki 50 seneyi şekillendirecek ve Asya'nın en doğusu ile Atlas Okyanusu'nun Avrupa kıyılarını birbirine bağlayacaktır. Yaklaşık 1 trilyon dolarlık yatırımı ve 3 milyardan fazla nüfusu bünyesinde taşıyan projeye 65 ülke dâhildir. Birçok Müslüman ülkenin dâhil olduğu bu projeyi Çin'in Müslüman Türklere ve Türk İslam kültürüne karşı uyguladığı zulümle başarıya götürmeye çalışması büyük bir talihsizliktir. Çin sahip olduğu kültürel jeopolitikle Uygur Türk İslam medeniyetinin eserlerini İpek yolu projesi için bir güce dönüştürebilirdi. Asya ve Orta Doğu'da Müslüman ülkeleri birbirine bağlayacak bu projede keşke kültür başkentleri ve kültürel değerleri de birbirine bağlanabilseydi, işte o zaman bu proje yeni bir umut ve yeni bir dünya kurmak için barışın da sesi olurdu. Oysa Çin devasa bir dünya kapitaliz-

mini oluşturmak için yola çıkarken, öncelikle terörle mücadele adına ülkesindeki Türklere zulmetmeyi ve Türk İslam değerlerini yok etmeyi tercih ediyor. Tüm bunları yaparken de oldukça “naif” bir savunma stratejisi gerçekleştiriyor. Sürekli yolladığı temsilcilerle aslında bu söylenenlerin gerçek olmadığını, kendi deyişimiyle “Sincan” bölgesindeki Uygurların dinî ibadetleri ve inançlarında ne kadar özgür olduklarını anlatıyor. Türkçe yayın yapan Çin’in propaganda merkezleri de aynı söylemi tekrar ediyor. Teknoloji devi Çin’in doğrusu kendisini anlatmak için tercih ettiği yöntemler büyük bir hayal kırıklığı oluşturuyor. Oldukça demode ve eski yöntemlerle biz anlatalım siz dinleyin istiyorlar (Demir, 2019).

Ayrıca Yeni İpek Yolu Projesi’nin Türk Cumhuriyetlerini nasıl etkileyeceği de üzerinde durulması hatta detaylıca irdelenmesi gereken önemli bir konudur. *“Türki Cumhuriyetler, coğrafi olarak, KY projesinin birinci çemberinde yer almaktadır. Çin’in ekonomik bir güç olarak artan nüfuzunun küresel olarak hissedileceği açık olmakla birlikte, projenin başarılı olması veya başarısızlığa uğraması durumunda en fazla sıkıntıyı ilk çemberde yer alan Türki Cumhuriyetler çekecektir. Orta ve uzun dönemde Çin ekonomik nüfuzunun artması, malların, paranın ve işgücünün serbest dolaşımı Türki Cumhuriyetlerin nüfus dengesini bozma potansiyeli taşımaktadır. Rusya ile Çin arasında bir tampon bölge konumundaki Türki Cumhuriyetlerin istikrarı, sadece bu cumhuriyetler için değil, fakat aynı zamanda Rusya’nın güvenliği için de önemli olduğundan, Türki Cumhuriyetlerin nüfus dengesinin ve Çin ile olan hudutlarının korunması sadece Türki Cumhuriyetlere bırakılacak bir mesele değildir. Bu konuda Rusya, Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerin yakın iş birliğine ihtiyaç bulunduğu husus dikkate alınmalıdır.”* (Bocutoğlu, 2017).

Sonuç

Doğu’dan Batıya ticaret ve kültür köprüsü olan İpek Yolu’nu Türklerin işlek hâle getirdiği ortadadır. İpek Yolu’nun ilk kavşağında ise Uygur Türkleri yaşamaktaydı. Uygurlar kendi kurdukları devletlerde, başka Türk devletleri veya Moğollar tarafından kurulan devletlerde eğitimden ticarete birçok alanda etkin rol almıştır. Günümüzde ise Uygurlar aynı coğrafyada Doğu Türkistan’da yaşamaktadır. Bir asırdır Çin tahakkümündeki bölgede Türklere baskı hiç azalmadığı gibi son 20 yıldır uygulanan politikalar buradaki Türklerin varlığını ciddi derecede tehlikeye sokmuştur. Çin’i daha güçlü ekonomik ve siyasi güç hâline getirecek Yeni İpek Yolu Projesi’nin ilk ayağını oluşturan Doğu Türkistan’daki sorunlar ise ya şiddet yoluyla ya da insanlar özgürlüğünden alıkonularak çözülmeye çalışılmaktadır. Yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalan Türklerin de bir kamuoyu oluşturmamaları için takip edilmekte ve Çin’e iade edilmesi için yaşadığı ülkeye ekonomik ve siyasi baskı uygulanmaktadır. Bundan dolayı, Doğu Türkistan’da yaşayan Türkler fiziksel ve manevi baskılara maruz kalırken, farklı ülkelere göç

etmek zorun kalan veya Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurduğu sömürü düzenine baş eğmek istemeyen Doğu Türkistanlılara yapılan baskıları Doğu Türkistan'ın dışına taşımaktadır.

Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Çin; Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkeleriyle anlaşma yapmaya öncelik vermiştir. Çünkü burası Doğu Türkistan'dan sonra Yeni İpek Yolu Projesinin devamından ziyade önemli enerji kaynaklarına sahiptir. Çin'in de üretimini devam ettirmesi ve arttırması için bu enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. İpek Yolu'nun tekrar canlılık kazanması denize uzak olan Türk Cumhuriyetleri için ekonomik bir fırsat olarak görünse de Doğu Türkistan'daki Türk kültürünün ve nüfusunun yok edilmesinden sonra işgal sırasının bu ülkelere gelebileceği ihtimal dâhilindedir. Çin'in uzun vadede böyle bir niyeti yoksa Doğu Türkistan'daki baskıcı politikalarına son vererek, hapishane ve kamplardaki Türkleri serbest bırakmalı, el koydukları mallarını ve işlerini iade etmeli, milli kutlama dini ibadet yasaklarını, okullardaki Türkçe dil yasağını kaldırmalıdır. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz ekonomik zenginliklerden Türkleri de yararlandırmalıdır. Çin, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Türk cumhuriyetlerinin katılımıyla gerçekleşecek görüşmelerde Doğu Türkistan'daki problemleri çözmede samimi olduğunu göstermelidir. Türkiye ve Türk cumhuriyetleri Çin'in Doğu Türkistan sorununu çözmeden yaptığı anlaşmaları gözden geçirmeli, yapacağı anlaşmalarda bunu göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü Yeni İpek Yolu Projesi, Türk Dünyası için ekonomik bir fırsat olarak görünse de kadim Türk Yurdu Doğu Türkistan'ın bir Türk yurdu olarak kalması ve üzerinde yaşayan Türklerin topyekûn yok edilmesine engel olmak için değerlendirilmesi gereken son fırsat olabilir.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, C. (2004). "İpek Yolu ve Orhun Yazıtları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2(24).
- BOCUTOĞLU, E. (5-7 Eylül 2017). *Çin'in "Bir Kuşak-Bir Yol" Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler*. TERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES'te sunuldu, Bişkek.
- BURYAKOV, Y. F. (2002). "Eski ve Orta çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya". Ankara: *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3.
- ÇAKAN, V. (2015). *Orta Asya Türk Tarihine Giriş*. Ankara: Binyıl Yayınevi:
- ÇAKAN, V. (2017). "Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-52.
- ÇOLAKOĞLU, S. (2012). "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(45), 53-66.
- DEMİR, H. (2019). 29.06.2019 *Türkiye Gazetesi*'nde yayımlandı.

- DEMİRAG, Y. (2014). “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- DURMUŞ, İ. (2017). “Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 10(20), 37-47.
- ERCİLASUN, Konuralp. (2013). *Tarih'in Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*. Ankara: TTK Yayınları.
- ERGİN, M. (2012). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- KALAN, E. (2014). “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları”. *Tika Avrasya Etüdüleri*, 41(1), 43-62.
- KARLUK, A.C. (2017, 12-17 Eylül). *Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Yumuşak Gücü*. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresinde sunuldu, Priştina-Kosova.
- KIRPIK, G. (2012). “Haçlılar ve İpek Yolu”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 173-200.
- KUL, Ö. (2013). “Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terör Tehdidi (1990-2011)”. *Türkiyat Mecmuası*, 23, 65-98
- KUL, Ö. (2018). “Türkiye Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan: Fırsatlar, İmkânlar, Gelişmeler, Sorunlar, Çözüm Önerileri”. *Türk Yurdu*, 107(371), 32-37.
- KURBAN, İ. (1994). “Turgun Almas ve Uygurlar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 169-173.
- KUTLUK, A.S. (2010). *İpek Yolu ve Uygurlar*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- MAHMUDOĞLU, M.N., (1994). *Çin işgalindeki Ülke Doğu Türkistan*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı Matbaası.
- ONAT, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*. Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZDAŞLI, E. (2015). “Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri”. *Turkish Studies*, 10(14), 579-596.
- SARAY, M. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Yaygan Yayıncılık.
- TUNA, A. (2015). *Doğu Türkistan'da Asimilasyon*. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- İnternet: 22 ülkeden Çin'e Doğu Türkistan tepkisi; kitlelesel gözaltıları derhal durdur, Uygurları serbest bırak. “<https://tr.euronews.com/2019/07/10/22-ulkeden-cine-dogu-turkistan-tepkisi-kitlelesel-gozaltilar-derhal-durdur-uygur-lar-serbest>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: BM İnsan Hakları Konseyi'ne üye 22 ülkeden Çin'e <Uygur Türkleri> tepkisi. “<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konse-yine-uye-22-ulkeden-cine-uygur-turkleri-tepkisi-/1529234>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: Çin'in Uygur politikalarına 37 ülkeden imzalı destek: Rusya ve Suudi Arabistan listede. “<https://tr.euronews.com/2019/07/12/cinin-uygur-politikalarina-37-ulkeden-imzali-destek-rusya-ve-suudi-arabistan-listede>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: Çin zulmüne 40 ülke sessiz kaldı. “<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cin-zulmune-40-ulke-sessiz-kaldi-241655h.htm>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

